

Ochrona ptaków w karpackich lasach

*Inwentaryzacja kluczowych gatunków ptaków polskich Karpat
oraz stworzenie systemu ich monitorowania i ochrony*

Karpaty pokrywa jeden z największych i najcenniejszych obszarów leśnych w Polsce.

Ten rozległy, wyraźnie wyróżniający się geograficznie region kraju charakteryzuje się wysoką lesistością. W dużej części porastają go cenne przyrodniczo lasy, których nie spotka się nigdzie indziej w Polsce. Lasy te stanowią ostoję różnorodności biologicznej, miejsce życia ogromnej liczby gatunków zwierząt, roślin i grzybów. Pełnią one także szczególnie ważną rolę jako teren turystyczno-rekreacyjny. Karpackie lasy są ważnym z gospodarczego punktu widzenia źródłem surowców odnawialnych, głównie drewna, a także owoców runa leśnego, roślin ozdobnych i leczniczych, czy zwierząt łownych. Wpływają one na klimat, retencję wody i właściwości gleby oraz kształtują krajobraz.

Lasy karpackie spełniają kluczową rolę w ochronie wielu gatunków ptaków w skali kraju i Europy.

W lasach polskiej części Karpat gniazduje blisko 100 gatunków ptaków, w tym wiele rzadkich i zagrożonych. Łęgi odbywa tu ok. 23 gatunków zagrożonych w skali Unii Europejskiej (wymienionych w załączniku I Dyrektywy Ptasiej) oraz 12 wymienionych w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt. Dla wielu ptaków Karpaty to najważniejszy w skali kraju obszar gniazdowania. Lasy Karpat są szczególnie istotne dla orła przedniego, orlika krzykliwego, głuszca, jarząbka, puszczyka uralskiego, włośchatki, sóweczki, dzięcioła trójpalczastego i białogrzbiatego, muchołówki małej i białoszyjej.

Przetrwanie tych gatunków w naszym kraju zależy więc w dużej mierze od ich właściwej ochrony w karpackich lasach. Ptaki stanowią również grupę organizmów parasolowych, których ochrona sprzyja zachowaniu właściwych warunków życia wielu innych grup roślin i zwierząt, a także ochronie siedlisk przyrodniczych w skali krajobrazu.

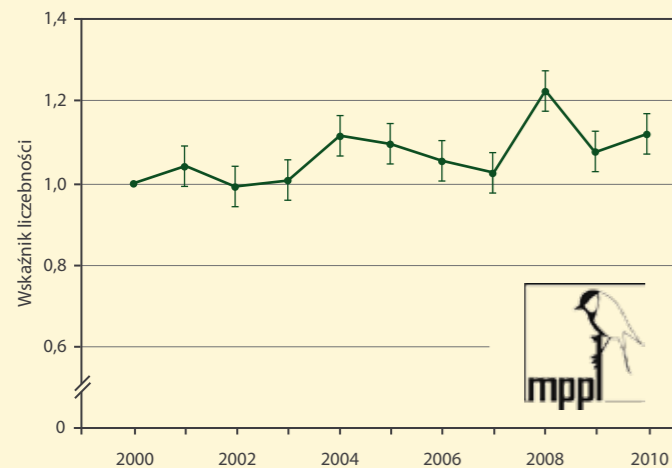
Czynnikiem silnie wpływającym na prawidłową realizację roli lasów jest właściwie prowadzona gospodarka leśna.

Wysoki udział lasów w powierzchni Karpat powoduje, iż sposób zarządzania lasami i ich gospodarcze użytkowanie spełniają kluczową rolę w ochronie zasobów przyrodniczych tego regionu. Stosowany w Polsce model wielofunkcyjnej gospodarki leśnej zakłada współistnienie ekologicznych, społecznych i produkcyjnych funkcji lasu w odniesieniu do całej powierzchni leśnej, co ma zapewnić trwały rozwój obszarów leśnych. Idea ta zapewnia ciągłość istnienia lasów i systematyczny wzrost ich powierzchni.

Należy jednak pamiętać, że koniecznym i nieodłącznym warunkiem zrównoważonej gospodarki leśnej jest ochrona bierna. Odpowiednia ochrona różnorodności biologicznej w lasach jest możliwa tylko poprzez uwzględnienie w planach zarządzania lasu odpowiednio dużych terenów całkowicie i permanentnie wyłączonych z użytkowania oraz zrównoważoną gospodarkę prowadzoną na pozostałych obszarach w sposób uwzględniający wymagania środowiskowe.

Liczne gatunki niewyspecjalizowanych ptaków leśnych (generalistów) mają stabilne populacje, natomiast liczebność gatunków bardziej wymagających siedliskowo (specjalistów) zmniejsza się.

Gospodarka leśna wydaje się trwale zachowywać większość siedlisk przyrodniczych, stanowiących miejsce życia dla szerokiej grupy plastycznych gatunków. Niemniej jednak nie wystarcza to do zachowania całej różnorodności awifauny lasów.

Zmiany wartości (± błąd standardowy) wskaźnika liczebności 34 gatunków pospolitych ptaków leśnych w Polsce w latach 2000-2010. Monitoring ptaków lęgowych wskazuje, że populacje pospolitych gatunków leśnych w skali Europy systematycznie się zmniejszają. W Polsce (i w całej Europie Środkowo-Wschodniej) trend ten nie jest jeszcze tak silny, a liczebność gatunków leśnych jest stabilna lub nawet lekko wzrasta, przynajmniej w odniesieniu do gatunków pospolitych, których zakres tolerancji ekologicznej wobec niekorzystnych zmian w siedlisku jest dość duży. Natomiast sytuacja gatunków bardziej wyspecjalizowanych i tym samym zwykle mniej odpornych na negatywne oddziaływania również i w Polsce jest niekorzystna.

Lasy, porastając znaczną powierzchnię obszaru Karpat, mają kluczowe znaczenie dla zachowania dziedzictwa przyrodniczego tego regionu. Fot. Tomasz Wilk

Dzięcioł białogrzbiety *Dendrocopos leucotos* to przykład gatunku „specjalisty”, którego występowanie w lasach uzależnione jest od właściwej struktury siedliska, w tym odpowiednich zasobów zamierających drzew i martwego drewna. Fot. Mateusz Matysiak

W wyniku użytkowania gospodarczego dochodzi często do zubożenia struktury ekosystemu o elementy ważne z punktu widzenia wyspecjalizowanych gatunków ptaków o wąskich wymaganiach siedliskowych.

Do takich elementów należą przede wszystkim odpowiednio rozległe fragmenty starych lasów o zróżnicowanej strukturze pionowej, z dużym udziałem martwego drewna stojącego i leżącego, zróżnicowanego pod względem formy i gatunku. Analiza obecności martwego drewna w lasach gospodarczych wyraźnie wskazuje, że dzisiejszy model użytkowania często nie zapewnia zachowania tego podstawowego elementu struktury ekosystemu leśnego w stopniu wystarczającym dla gatunków od niego uzależnionych. Należą do nich np. rzadkie gatunki dzięciołów – trójpalczasty i białogrzbiety, dla których martwe drewno w różnych stadiach rozkładu jest miejscem gniazdowym i żerowiskiem.

W podobnie niekorzystnej sytuacji są zagrożone wymarciem w naszym kraju kuraki – głuźzec i cietrzew, uzależnione z kolei od właściwej struktury siedliska leśnego. Do życia potrzebują one przestrzennego (w tym także pionowego) zróżnicowania drzewostanu poprzecinanego terenami otwartymi, porośniętymi roślinnością zielną, z bujnym, wielogatunkowym podszytem i runem. Przetrwanie tych ptaków możliwe jest tylko, jeśli gospodarkę w miejscach, gdzie występują, podporządkuje się celom ich ochrony. Wymagają one bowiem szerokiego spektrum działań ochronnych, w tym specyficznego kształtowania ich biotopów, wykraczającego poza ramy standardowego użytkowania gospodarczego, podporządkowanego celom ekonomicznym.

Zapewnienie przetrwania gatunkom specjalistów i generalistów wymaga kompleksowych rozwiązań, proponowanych m.in. w ramach projektu „Inwentaryzacja kluczowych gatunków ptaków polskich Karpat oraz stworzenie systemu ich monitorowania i ochrony”.

By właściwie planować działania ochronne konkretnych gatunków, na samym wstępie niezbędne jest dobre rozpoznanie ich występowania na obszarach leśnych. Dlatego też zgromadzenie danych wyjściowych o rozmieszczeniu ptaków związanych z siedliskami leśnymi to jeden z podstawowych celów projektu realizowanego przez Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków w latach 2011-2015.

Szeroko zakrojone działania inwentaryzacyjne obejmą w dużej części lasy karpackie jako podstawowe siedlisko wielu cennych gatunków. Dane o rozmieszczeniu i liczebności kilkudziesięciu kluczowych gatunków ptaków (uzyskane podczas prac terenowych) w połączeniu z analizą znanych już informacji pozwolą na uzyskanie całościowego obrazu występowania ptaków górskich związanych z lasami i stanowić będą podstawę do planowania szczegółowych działań ochronnych w odpowiedniej dla danego gatunku skali. Ponadto dane inwentaryzacyjne będą miały charakter referencyjny dla wdrożonego w ramach projektu systemu monitoringu przyrodniczego, który zagwarantuje trwały nadzór nad stanem awifauny, a przez to stanem całej przyrody lasów w Karpatach. Pozwoli to śledzić jego zmiany w kontekście podejmowanych zabiegów ochronnych, tak by w miarę potrzeb można było je odpowiednio modyfikować.

Wyniki prac inwentaryzacyjnych oraz monitoringu przyrodniczego zostaną odpowiednio rozpropagowane, a wszystkie instytucje zainteresowane będą miały do nich pełny dostęp, co zapewni jak najszersze ich wykorzystanie w praktyce.

Gatunki wyspecjalizowane mogą należeć do różnych grup systematycznych. **Nadobnica alpejska** *Rosalina alpina*, rzadki gatunek chrząszcza z rodziny kózkowatych, zasiedla stare, prześwietlone drzewostany bukowe. Fot. Michał Ciach

Fot. Grzegorz Leśniewski

Rola martwego drewna w ekosystemach leśnych

Martwe drewno jest niezbędnym składnikiem struktury ekosystemu leśnego. Jego obecność zmienia warunki siedliskowe (np. wilgotność, temperatura i ukształtowanie dna lasu), wpływa na różnorodność organizmów zamieszkujących las oraz modyfikuje obieg pierwiastków w tym ekosystemie. Szacuje się, że przetrwanie ok. 1/3 gatunków leśnych jest uzależnione od odpowiedniej ilości martwego drewna w lesie. Jego znaczenie potwierdza również fakt, że ilość martwego drewna na hektarze powierzchni leśnej została przyjęta w ramach Międzynarodowej Konferencji na rzecz Ochrony Lasów w Europie (MCFPEE) jako jeden z tzw. paneuropejskich wskaźników zrównoważonego rozwoju. Podobny wskaźnik stosuje też Europejska Agencja Ochrony Środowiska. Z powodu praktyki usuwania czynnego posuszu z lasów gospodarczych (a niestety czasem także obszarów chronionych) wskaźniki te w polskich lasach są wyraźnie zróżnicowane pomiędzy obszarami gospodarczo użytkowanymi, gdzie ilość martwego drewna wynosi średnio 13 m³/ha, a drzewostanami chronionymi, gdzie wskaźnik ten to średnio 35 m³/ha.

Należy dążyć do powierzchniowego zróżnicowania zasobów martwego drewna, gdyż w naturalnych warunkach jego rozmieszczenie jest niejednorodne. Większe ilości martwego drewna powinny znajdować się w rezerwach przyrody, ostojach rzadkich gatunków (specjalistów), np. dzięciołów, fragmentach starych drzewostanów, lasach na siedliskach wilgotnych i bagiennych, użytkach ekologicznych lub innych obszarach z różnych względów wyłączonych z użytkowania. Bardzo dobrą praktyką jest wyznaczanie tzw. ostoi ksylobiontów (stosowane w niektórych RDLP), z których drzewa zamierające i martwe w ogóle nie są usuwane (a jednocześnie obszary te są wyłączone z normalnego zagospodarowania).

Istotne, by wśród zasobów martwego drewna były reprezentowane grube drzewa stojące i grubizna leżąca (w różnych stadiach rozkładu), a także by zasoby te były różnorodne co do gatunku drzew. Należy wziąć pod uwagę konkretne wymagania siedliskowe gatunków, które chcemy chronić – i tak w przypadku dzięcioła trójpalczastego kluczowe jest martwe drewno świerkowe we wczesnym stadium rozkładu (drzewo w 2-3 roku zamierania). W związku z tym skuteczna ochrona tego gatunku nie jest możliwa, jeżeli nie zapewnimy mu tego elementu w miejscach jego bytowania.

Puszczyk uralski *Strix uralensis* jest najliczniejszym karpackim gatunkiem sowy. Tu również znajduje się jego największa w kraju ostoja. Fot. Marcin Lenart

W ochronie zasobów przyrodniczych Karpat szczególną rolę odgrywają zarządcy obszarów leśnych.

Dlatego też specjalne działania projektowe zostaną skierowane do osób i instytucji sprawujących pieczę nad lasami – głównie pracowników Lasów Państwowych, a także zarządców prywatnych. Będą oni zachęcani do udziału w spotkaniach warsztatowych, na których będą mogli zapoznać się ze znaczeniem zasobów przyrodniczych Karpat, w szczególności z rozmieszczeniem kluczowych gatunków ptaków na obszarach przez nich zarządzanych. Będą mogli poznać cechy siedliska zajmowanego przez wybrane gatunki ptaków oraz rodzaje działań (w szczególności gospodarczych), w stosunku do których ptaki wykazują szczególną wrażliwość lub które mogą stanowić dla nich zagrożenie. Warsztaty stanowić też będą najlepsze miejsce do dyskusji nad kształtem systemu ochrony zasobów przyrodniczych gór. Wypracowane wspólnie ze wszystkimi użytkownikami lasów rozwiązania zostaną dostosowane do potrzeb regionalnych i w formie strategii łączących potrzeby ochrony przyrody z wymogami gospodarczej eksploatacji zasobów leśnych przekazane zostaną poszczególnym nadleśnictwom. Dzięki temu gotowe sugestie dotyczące gospodarki leśnej sprzyjającej ochronie wybranych gatunków ptaków będą mogły być wdrożone w praktyce.

Wybrana bibliografia

- Butler P., Angelstam P., Ekelund P., Schlaepfer R. 2004. Dead wood threshold values for the three-toed woodpecker presence in boreal and sub-Alpine forest. *Biol. Conserv.* 119: 305-318.
- Czuszczewik D. i Walankiewicz W. 2006. Logging affects the white-backed woodpecker *Dendrocopos leucotos* distribution in the Białowieża forest. – *Ann. Zool. Fennici* 43: 221-227.
- Neubauer G., Sikora A., Chodkiewicz T., Cenian Z., Chylarecki P., Archita B., Betleja J., Rohde Z., Wieloch M., Woźniak B., Zieliński P., Zielińska M. 2011. Monitoring populacji ptaków Polski w latach 2008-2009. *Biuletyn Monitoringu Przyrody* 8/1: 1-40.
- Pawłaczyk P. 2008. *Natura 2000 – Niezbędnik leśnika*. Wydawnictwo Klubu Przyrodników. Świebodzin.
- Stachura-Skierczyńska K., Bobiec A. 2008. *Raport – Stare drzewa i martwe drewno w polskich lasach*. OTOP, Warszawa.
- Stachura-Skierczyńska K., Walsh, M. (red.). 2010. *Against the grain: Improving the management of NATURA 2000 sites and other forests in the EU*. BirdLife European Forest Task Force.
- Walankiewicz W., Czuszczewik D., Mitrus C., Bida E. 2002. Znaczenie martwych drzew dla zespołu dzięciołów w lasach liściastych Puszczy Białowieskiej. *Not. Orn.* 43: 61-71.
- Wesołowski T., Czuszczewik D., Rowiński P. 2005. Effects of forest management on Three-toed Woodpecker *Picoides tridactylus* distribution in the Białowieża Forest (NE Poland): conservation implications. *Acta Ornithol.* 40: 53-60.

Projekt współfinansowany przez Szwajcarię w ramach szwajcarskiego programu współpracy z nowymi krajami członkowskimi Unii Europejskiej.

OGÓLNOPOLSKIE
TOWARZYSTWO
OCHRONY PTAKÓW

Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków (OTOP) to działająca od dwudziestu lat organizacja pozarządowa o statusie pożytku publicznego, zajmująca się ochroną dzikich ptaków i miejsc, w których one żyją. Celem Towarzystwa jest zachowanie dziedzictwa przyrodniczego dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń. Jego działania wspiera kilkanaście tysięcy członków, wolontariuszy i sympatyków. OTOP jest polskim partnerem światowej federacji towarzystw ochrony ptaków – BirdLife International.

OTOP – siedziba główna

ul. Odrowąża 24
05-270 Marki k. Warszawy

Małopolskie biuro OTOP

ul. Żybkiewicza 10/1A
31-029 Kraków

e-mail: malopolska@otop.org.pl
tel. 12 442 95 36

Więcej informacji na stronach:
www.otop.org.pl
www.ptakikarpat.pl